

TÜRÜK

Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2014 Yıl:2, Sayı:3

Sayfa:99-111

ISSN: 2147-8872

“KIRIM TATAR ŞARKILARI”NIN DİL-TARİHSEL AÇIDAN FONOLOJİK PERSPEKTİFİ*

Mehmet Turgut Berbercan**

Özet

Tatar edebiyatının folklorik mahsullerinden olan şarkılar (maniler, cırlar), I. Dünya Savaşı esnasında Macar Türkolog Ignac Kunos tarafından Macaristan ve Çekoslovakya kamplarında tutulan esir Tatarlardan derlenmiş ancak Kunos'un 1945'te ölümü sebebiyle yayımlanma fırsatı bulamamıştı. Önemli birer folklor ve filoloji malzemesi olan bu şarkılar, Zsuzka Kakuk tarafından 1970'li ve 1980'li yıllarda yapılan çalışmalar vasıtasıyla tanıtılmış, Türkiye'de Türk Dil Kurumunca (TDK) basılan “Kırım Tatar Şarkıları” başlıklı kitap ile tanınma imkanı bulmuştu. Bu çalışmada, dil araştırmaları için zengin bir malzemeyi bünyesinde barındıran Tatar şarkılarının filolojik bir bakış açısıyla dil tarihsel yönden fonolojik bir analizi yapılmış; ses hadiseleri, ses değişimleri, Türkiye Türkçesindeki benzer kullanımlarla beraber şarkılarda rastlanan fonolojik özellikler ana hatlarıyla ortaya konmuştur. Çalışmada Kakuk'un hazırladığı TDK yayını temel alınmış, bu yayındaki Latin harfleriyle verilen yazım esas kabul edilerek ele alınan örneklerin ses değerleri bu yazıma göre düzenlenmiştir. Tespit edilen fonolojik özellikler ünlüler ve ünsüzler olmak üzere iki ana kategoride ve bu iki kategoriye bağlı olmak suretiyle çeşitli alt kategorilerde incelenmiş olup ünlülerle ilgili ses özellikleri ünlüler kategorisinde, ünsüzlerle ilgili ses özellikleri ünsüzler kategorisinde ele alınmıştır. Ayrıca dil tarihi bakımından orijinal bulunan özelliklerle birlikte Türk dil bilgisinin tarihsel süreç içindeki gelişimini örnekleyen önemli noktalar vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kırım, Tatar, şarkılar, fonoloji, dil tarihi

*“Kırım Tatarlarının Dünü, Bugünü, Yarını” konusu çerçevesinde, 15-17 Ekim 2012 tarihinde Simferopol/UKRAYNA'da düzenlenen III. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu'nda sunulmuş bildirinin tam metnidir.

**Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, mehturber@hotmail.com

PHONOLOGICAL PERSPECTIVE OF THE “CRIMEAN TATAR SONGS” FROM THE POINT OF LANGUAGE HISTORY

Abstract

The songs being the folkloric products of the Tatar literature (manis & cırs) were compiled by Magyar Turkologist Ignac Kunos during the World War I in the captive camps from the captive Tatars in Hungary and Czechoslovakia but these songs could not be published because of the death of Kunos in 1945. The songs which are important output in terms of folklor and philology are introduced by Zsuzka Kakuk in the works prepared in 1970's & 1980's. Additionally, these works found the reputation chance via the book titled as “Kırım Tatar Şarkıları (Crimean Tatar Songs)” in Turkey by courtesy of the publication of the Turkish Language Institute (TDK). In this work, an analyse is made on the phonological perspective of the Tatar songs having rich materials for the language research with a philological view from the point of language history. The guidelines of the phonological features of the songs, e.g. sound events, sound-changings, are presented comparatively with the same usages found in Standard Turkey Turkish. Kakuk's book which was published by TDK is used as base in the work. Also the spellings of the words in Latin script in the book are acknowledged as essential. The sound valuations of the examples are given in this work are arranged according to the notations of the book. The determinations on phonological specialities are examined in two categories: vocals and consonants, in addition the sub-categories are given related to these two categories. For instance, the sound events about the vocals are examined in the vocal category, the sound events about the consonants are examined in the consonant category. The original specialities are emphasised in terms of language history together with the points exemplifying on the development of the Turkish language in the periods of the history.

Keywords: Crimean, Tatar, songs, phonology, language history

0. GİRİŞ

Kırım Tatarcası Türkçenin Kıpçak Türkçesi kolu içinde yer almakta olup tarihî süreç içinde gerçekleşen politik nedenlere dayalı zorunlu göçler ve sosyal olaylar neticesinde, Romanya, Bulgaristan, Türkiye ve özellikle başta Özbekistan olmak üzere Sovyetler Birliği'nin çeşitli coğrafyalarına dağılmış bulunan Kırım Tatarlarının dili birçok ağızdan oluşmakta olup diyalektolojik bakımdan ve bilhassa fonolojik açıdan karışık dil özellikleri gösteren bir yapı kazanmıştır. Bu sebeple eski ve yeni birçok dil özelliğini bünyesinde barındıran bu dil, Eski Türk filolojisi araştırmaları için dikkatle üzerinde durulması gereken bir öneme sahiptir.

Kırım coğrafi olarak Karadeniz'in kuzeyinde yer alan ve jeopolitik önemi yüksek olan bir bölge olması itibariyle Rusya ve Osmanlı Devleti arasında mücadeleye sebep olmuş, hem Ruslar hem de Türkler tarafından ele geçirilmesi veya elde tutulması gereken önemli stratejik noktalardan biri olarak görülmüştür. Anadolu Türkçesiyle yoğun olarak temasa geçen Kırım dilinde hem Tatarca hem de Oğuz Türkçesi izlerini bulmak mümkündür. Merkezî Kırım Türkçesi, Kırım Osmanlıcası, Kırım Tatarcası (Kuzeybatı ağzı), Kırım Nogaycası (Kuzeydoğu ağzı), Dobruca Tatarcası gibi çeşitli ağızlar Kırım dilinin ağızları olarak sıralanabilir (Bkz. Öner, 1998: XXV; ayrıca krş. Abduvaliyeva, 2004: 21-25; Sevortyan, 2008.). Kırım ağızları üzerinde yapılacak filolojik incelemelerin Türk dilinin Kuzeybatı grubunu teşkil eden Kıpçak Türkçesi ile Oğuz grubu Türk lehçelerinin tarihî gelişimlerine ışık tutarak Türk-Tatar dili tarihi için önemli verileri sağlayacağı muhakkaktır.

Tatar edebiyatının folklorik mahsullerinden olan şarkılar (maniler, cırlar), I. Dünya Savaşı esnasında Macar Türkolog Ignac Kunos tarafından Macaristan ve Çekoslovakya kamplarında tutulan esir Tatarlardan derlenmiş ancak Kunos'un 1945'te ölümü sebebiyle yayımlanma fırsatı bulamamıştı. Önemli birer folklor ve filoloji malzemesi olan bu şarkılar, Zsuzka Kakuk tarafından 1970'li ve 1980'li yıllarda yapılan çalışmalar vasıtasıyla tanıtılmış, Türkiye'de Türk Dil Kurumunca (TDK) basılan "Kırım Tatar Şarkıları" başlıklı kitap ile tanınma imkânı bulmuştu. Bu çalışmada, muhtelif Tatar lehçeleri üzerine yapılacak dil incelemeleri için zengin bir malzemeyi bünyesinde barındıran Tatar şarkılarının filolojik bir bakış açısıyla dil tarihsel yönden fonolojik bir analizi yapılmış; ses hadiseleri, ses değişimleri, Türkiye Türkçesindeki benzer kullanımlarla beraber şarkılarda rastlanan fonolojik özellikler ana hatlarıyla ortaya konmuştur. Çalışmada mecburen Kakuk'un hazırladığı TDK yayını temel alınmış, bu yayındaki Latin harfleriyle verilen yazım esas kabul edilerek ele alınan örneklerin ses değerleri bu yazıma göre düzenlenmiştir. Tespit edilen fonolojik özellikler ünlüler ve ünsüzler olmak üzere iki ana kategoride ve bu iki kategoriye bağlı olmak suretiyle çeşitli alt kategorilerde incelenmiş olup ünlülerle ilgili ses özellikleri *ünlüler* kategorisinde, ünsüzlerle ilgili ses özellikleri *ünsüzler* kategorisinde ele alınmıştır. Ayrıca dil tarihi bakımından orijinal bulunan özelliklerle birlikte Türk dil bilgisinin tarihsel süreç içindeki gelişimini örnekleyen önemli noktalar vurgulanmıştır:

I. ÜNLÜLER (VOVELS)

1. Şarkılarda yer alan kelimelerde kullanılan ünlüler şunlardır: *kısa, kalın, geniş, düz /a/; uzun, kalın, geniş, düz /â/; kısa, ince, geniş, düz /e/; çok kısa, kalın, dar, düz /ı/; kısa, kalın, dar, düz /i/; kısa, kalın, geniş, yuvarlak /o/; kısa, ince, geniş, yuvarlak /ö/; kısa, kalın, dar, yuvarlak /u/; kısa, ince, dar, yuvarlak /ü/; bkz. Tablo x.*

Tablo x

ÜNLÜLER	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	/a/ /â/	/ı/	/o/	/u/
İnce	/e/	/i/	/ö/	/ü/

2. Arapça ve Farsçadan alınmış bazı ödünç kelimelerde, mesela *dâre* [< da'ire] (M-339), *tâlim* [< ta'lîm] (C-53), *dâvâ* (C-99) örneklerinde görüldüğü gibi, uzun *a* = /â/ kullanılmıştır. *dâre* kelimesinde içseste yan yana bulunan /a/ ve /i/ çift ünlüleri kaynaştırılmış, ikinci ünlü (hemze (◌))'yi işaretleyen /i/ ünlüsü) düşürülmüş, /a/ ünlüsü uzun ünlü olarak telaffuz edilmiştir. *tâlim* kelimesinde telaffuzda çıkarılmayan *ayın* (ع) 'in işlevi öndeki ünlünün uzatılması vasıtasıyla giderilmiştir. *dâvâ* kelimesinde ise *ayın* düşürülerek ilk ünlünün aslı uzunluğu muhafaza edilmiştir. Arapça yahut Farsça kaideye uygun olarak bu dillerde bulunan aslı uzunlukların kısmen de olsa korunduğu görülebilmektedir: *tâzedden bir yâr süydim* (C-100). Ünsüz düşürülmesine bağlı olarak görülen uzun ünlülere de rastlanmaktadır: *râmet* [< rahmet] (C-133), *qâve* [< qahve] (M-237).

§ Ünlülerle ilgili olarak yukarıda verilen terminoloji kullanılmak suretiyle; belli bir kural oluşturmak üzere, şarkılarda karşılaşılan ses olayları incelenerek aşağıda sıralanmıştır:

I.I Dil Uyumu (Palatal Harmony)

3. Türkçe kelimelerde kalınlık ve incelik bakımından (büyük ünlü uyumu) kuvvetli bir uyum görülmektedir: Ör. *qayadan ingen bir qız / qaşın qoçqar moynuz / kel üpeyim küzinden / tuğdı saba yulduz* (M-242). İlk ünlüsü kalın olan (*a, ı, u*) kelimelerin bütün ünlüleri kalın, ilk ünlüsü ince olan (*e, i, ü*) kelimelerin de bütün ünlüleri incedir. Kalınlık-incelik uyumu Eski Türkçeden bu yana değişmez bir kural halinde Türk-Tatar dilinde bulunmuş, Türkçenin fonolojik yapısının değişmez bir kuralı olarak varlığını korumuştur.

4. Kalın ünlülü ve ince ünlülü kelimelerin bitleştirilerek kullanıldığı yapılarda ve kontraksiyon görülen kelimelerde dil uyumu ayrıca oluşturulmaktadır. Sondaki kelimenin ses özelliği kurulan birleşimin kalın ya da ince ünlülü olma durumunu belirlemektedir: Ör. *bükün* [< bu kün] (M-343); *qahpolu* [< qahpe oğlu] (C-50); *nash* [< ne ash] (C-61).

5. Tatarcaya yerleşmiş Arapça ve Farsça kökenli kelimeler genellikle dil uyumuna uygun hale getirilerek telaffuz edilmektedir: *bizge xabar kelmegen* [< xaber] (M-130); *kibleden esgen salqım yel* [< qible] (C-19); *avlâdım deyecek* [< evlâd] (C-45); *samavarım sarı cezden* [< semâver] (M-345); *mektübde yer qalmağan* [< mektûb] (M-404). Rusçadan alınan ödünç kelimelerde ise Rusça telaffuz genellikle korunmaya çalışılmış, dil uyumu oluşturulmaksızın kelimenin vokalizasyonu korunmuştur: *isxolada uqudım* (C-52); *aşadan keliy pristavlar* (C-45); *ulaniski polk kele* (C-114).

6. Az rastlanan istisna bir kullanım olarak, kelime sonlarındaki kalın ve kısa /ı/ ünlüsünün, kelime bünyesindeki dil uyumuna aykırı biçimde /i/ şeklinde kullanıldığı görülebilmektedir. Bu durum genellikle uzun *a* = /â/ ünlüsünden sonra gelen /ı/ 'nın /i/ şeklinde telaffuz edildiğini göstermektedir: *büyüğinden kiçigi / urtancası sefâli* (M-275); *çekeyim âh zârimi* (M-342); *baña hâlinden bildir* (M-364).

7. Kelimelerde uyum değişmesi görülebilmektedir. Özellikle kalın ünlülü kelimelerin ince sıraya geçtikleri örneklerle karşılaşılmaktadır: *meşrepem aldır güldir* [< maşrapa] (M-364); *şefteli tûbinde beklerim* [< şeftali] (M-385); *tauda kirez pişkendir* [< kiraz] (M-401).

I.II Dudak Uyumu (Labial-illabial Harmony)

8. Dudak uyumu, yani düzlük-yuvarlaklık uyumu (küçük ünlü uyumu), bir kelimenin ilk hecesindeki ünlü düz ünlü (a, e, ı, i) ise, diğer ünlü ya da ünlülerin düz; ilk hecesindeki ünlü yuvarlak ünlü (o, ö, u, ü) ise, diğer ünlü ya da ünlülerin düz-geniş (a, e) veya dar-yuvarlak (u, ü) olmasına işaret eden bir ses düzenidir. İstisna örnekler ve eklere bağlı gelişen ses olayları hariç tutulursa bu kural Türkçenin önemli bir ses düzeni olarak görülmektedir.

9. Tarihî Türk lehçeleri göz önüne alındığında, Türk dilinde yeni yerleşmeye başlayan ve bir tür ünlü benzeşmesi olarak kabul edilmesi gereken dudak uyumunun özellikle ek ünlülerinin muayyen bir standart çerçevesinde kullanımını sağlayan önemli bir ahenk özelliği olduğunu belirtmeliyiz. Şarkılarda görüldüğü üzere, dudak uyumunun genel bir ses düzeni oluşturamayan seviyede kaldığı, gelişmiş bir kural oluşturamadığı, uyumun bulunduğu ve bulunmadığı örneklerin bir arada olduğu anlaşılmaktadır. Genellikle bu durum, Tatarcadaki yuvarlaklaşma, düzleşme, genişleme ve daralmaya bağlı olarak ortaya çıkan ünlü benzeşmesinin yaygınlığı sebebiyle oluşmaktadır. Kuzeybatı (Kıpçak) Türk lehçelerinin genel özelliğine uygun şekilde, düz ya da yuvarlak ünlülü şekilleri olan ekler ve bağlama ünlüleri düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozabilmektedir: *qaranfil qorotmadım* (M-209); *üç yaş başa düşmen **boldo*** (M-214); *ülüm **bolor** mo* (C-53); *benden selâm **bolson*** (C-53); *hafizde **cürisin*** (C-103); *ornon yulu otaymaz* (M-323); *yauhq **tolo** kül keliy* (M-325); *meşrepem aldır **güldir*** (M-364).

I.III Ünlü Benzeşmesi (Vowel Assimilation)

10. İlerleyici veya gerileyici olmak üzere, düzensiz olarak, kelime bünyesindeki bir ünlünün bir diğer ünlüyü asimile ederek kalından inceye, inceden kalına, dardan genişe, genişten dara, düzden yuvarlağa, yuvarlaktan düze, uzundan kısaya, kısıdan uzuna dönüştürdüğü görülebilmektedir. Benzeşmenin varlığını, kelimelerin mevcut ünlü durumlarını orijinal vokalizasyonla karşılaştırarak tespit etmek mümkündür. Özellikle yabancı kökenli kelimeler (Arapça veya Farsçadan alınan kelimeler) dil uyumuna uygun hale getirilirken ünlü benzeşmesi oluşmaktadır. Bilhassa kelimenin ilk ünlüsünün ünlü asimilasyonunda etkin olduğu, yani ilerleyici benzeşmenin daha fazla görüldüğü anlaşılmaktadır. Kalınlaşma ve incelmenin, daha ziyade dil uyumu çerçevesinde gelişen ünlü benzeşmesi olduğu gözlenmektedir. Ör. kalınlaşma: *taqdır < taqdir* (C-37), *sanqı < sanki* (C-18); incelme: *mektüp < mektub* (M-360), *kirez < kiraz* (M-401); genişleme: *şehar < şehir* [*şehr*] (C-1), *şeseş < çeçek* [*çiçek*] (C-17), *tolo < tolu* (C-40); daralma: *çıbuq < çubuş* (C-42), *billır < billur* (C-39); düzleşme: *yağmur < yağmur* (M-431), *mına < muna* (C-40), *xatın < xatun* (M-61); yuvarlaklaşma: *topoz* [*topuz*] (C-23); *oloq < oluş* (C-40). Ayrıca bkz. *Ünlü Değişmesi*.

I.IV Diftong (Diphthong)

11. Diftong, aynı nefes baskısıyla çıkartılan iki farklı ünlünün birbiriyle adeta birleştirilerek bir hamlede telaffuz edilmesi yoluyla oluşturulur. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde nadir olarak görülen bu ses hadisesini “ikiz ünlüler” olarak da anabiliriz. Genellikle iç ve son sesteki *g, ğ, h, v, y* ünsüzlerinin ikiz ünlülerin etkisiyle eriyip düşmeleri neticesinde oluşur. Kırım Tatar şarkılarında, özellikle tek heceli kelimelerde son seste */-au/ < /-ğ/* şeklinde görülür. Ör. *yau* [*~ yav < yağ*] (C-24) [ayr. krş. *cau* (M-367)], *yau-* [*~ yav- < yağ-*] (M-29), *tau* [*~ tav < tağ*] (C-111), *sau* [*~ sav < sağ*] (C-117), *pilau* [*~ pilav*] (M-331), *auz* [*~ avız <*

ağız] (C-16). /-au/ şeklinde olan ikiz ünlüler “alçalan (azalan)” bir mahiyet arz eder; çünkü ünlülerin ikincisi olan /u/, /a/’ya göre daha dar ve süreksiz olup /a/ ile birlikte aynı nefes baskısıyla çıkartıldığında /v/’ye yakın bir ses oluşturur. Bu durum Kıpçak lehçesindeki /v/ < /g/ değişiminin alçalan diftonga bağlı bir ses gelişmesi olduğunu ortaya koyar. Seyrek olarak, ön sesteki ünlünün iç sesteki /ğ/’nin düşmesine bağlı olarak diftonglaştığı yani “eşit ikiz ünlü” haline geldiği görülebilmektedir: *îne ~ iine* [*iğne* < *igne* < *igine*] (C-55). Dikkat çekici bir not olarak, inceleme konusu olan şarkıların muhtelif Tatar ağızlarını ihtiva eden diyalektolojik yapısı sebebiyle, bazı kelimelerin farklı kullanımları görülebilmektedir. Örneğin *sev-* [< *sew-* < *seb-*] fiilinin yanında, diftonga bağlı bir ses hadisesi sonucu gelişerek /y/ < /eü/ ve ilk hecede /ü/ < /ö/ değişimleri neticesinde oluşmuş *süy-* şekline de rastlanır [*süy-* < *söy-* < *seü-* ~ *sev-*]; *kel süyişelim kimse yoq* (M-176), krş. *biz ekimiz sevişsek* (M-352).

I.V Ünlü Değişmesi (Vowel Gradation)

12. Tarihî metinlerde (Eski ve Orta Türkçe metinleri) gözlenen ses yapısı karşılaştırmaya esas alınmak suretiyle, ele alınan kelimedeki ünlülerde ilerleyici ya da gerileyici bir benzeşme olmaksızın, yani kelime bünyesindeki diğer ünlülerin birbirine benzeşme etkisi olmamak kaydıyla, bir değişme görülüyorsa “ünlü değişmesi”nin bulunduğu anlaşılır. Ünlü değişmesinin ünlü benzeşmesinden farkı, değişimde asimilasyonun bulunmaması, değişimin tarihî bir gelişim sonucunda kalıcılaşarak kelimenin aslî telaffuz özelliği haline gelmesidir. Şarkılardaki en belirgin ünlü değişmesi Tatarcanın en tipik özelliklerinden ilk hecede U < O değişmesidir. Ör. *kel üpeyim küziñden / bir üptersen küziñden / asla çıxmam süziñden* (M-273), *yârim üyde yañğızdır* (M-277), *üldim yârim yalvarmaktan* (M-328), *sekiz ügüz say saban* (M-351), *üç ay un eki kündür* (M-371), *kestine uyulur mu* (M-267), *ut kümey bizni* (C-45): *üp-* < *öp-*, *küz* < *köz*, *süz* < *söz*, *üy* < *öy*, *ül-* < *öl-*, *ügüz* < *öküz*, *un* < *on*, *uy-* < *oy-*, *ut* < *ot* vs. Ters istikamette (O < U) değişim seyrek de olsa gözlenebilmektedir. Bu değişim dikkat çekici olarak, Türkiye Türkçesinde [Tt.] ilk hecesinde dar-yuvarlak ünlü barındıran kelimeye mukabil, Tatarcada aynı kelimenin ilk hecesinde geniş-yuvarlak ünlü bulunmaktadır: Ör. *pencereden yoqarı* (M-260) [krş. Tt. *yukarı*], *oçırdım bülbülümü* (M-348) [krş. Tt. *uçur-*], *yârim meni onotma* (M-354) [krş. Tt. *unut-*], *küz yaşını qorotma* (M-354) [krş. Tt. *kurut-*], *sular başı bolanıx* (M-3769) [krş. Tt. *bulanık*], *anasından şo qızı* [krş. Tt. *şu*] (C-51).

13. Bazı kelimelerin imlasında ilk hecede hem /i/’li hem /e/’li örneklerin kullanılması /é/ sesi için ayrı harf kullanılmadığını ancak bu sesin var olduğunu düşündürmektedir. İmladaki bu tutarsız kullanım *i* < *e* değişmesi olarak değerlendirilemez: *ne ellerge birirmen* (M-272) ~ *bir qız berin adamlar* (M-281); *kıtene bax kitene* (M-284), *kettigim derya arası* (M-316) ~ *kittigim Tunay arası* (M-317); *yirde turna yayılmay* (M-297) ~ *yerge tüşse şaqırdar* (M-336); *endi girman bik yaman* (M-317) ~ *mingen atım bek uynaq* (M-319).

I.VI Ünlü Türemesi (Vowel Infix)

14. Kelimelerin ön seslerinde ünlü türemeleri görülebilmektedir. Kelime başında yan yana gelen iki ünsüz arasında, Türkiye Türkçesinde görüldüğü şekilde, ünlü türeyebilmektedir: *firenk* < *frenk* (M-27), *sikele* < *skala* [krş. Tt. *iskele*] (C-51). Türkçenin fonolojik yapısı ve

diyalektolojik temayülleri gereği, ön seste bulunamayan /r/, /l/ gibi akıcı ünsüzleri barındıran yabancı kökenli kelimeler, protez ünlü olarak kullanılmaktadır: *il(i)mon* < *limon* (M-183), *urus* < *rus* (C-44), *ereze* < *reze* (C-59).

I.VII Ünlü Düşmesi (Vowel Elision)

15. İlk hecesi açık, ikinci hecesi kapalı olan iki heceli kelimeler, diğer Türk lehçelerinde görüldüğü gibi, ünlüyle başlayan bir ek aldığı anda ikinci hecedeki vurgusuz ünlü düşmektedir: *u seniñ esli aqlıñ* [< *aqlıñ*] (C-16), *açmış biyaz küksini* [< *köküsini* ~ *kögüsini* (< *kögüz*)] (M-406), *ğarip küñlüm şen bolson* [< *küñülüm* (< *köñül*)] (M-307). Kelime iç sesinde, özellikle Arapça yahut Farsçadan geçmiş kelimelerin uzun olmayan vurgusuz ünlüleri düşürülebilmektedir: *kilse* [< *kilise*] (M-223). Sıklıkla *ile* bağlacının ön sesi /i/ düşürülmekte (Bu ses olayı bir çeşit kontraksiyon olup ünlü düşmesi olarak da ele alınabilir. Bkz. *kontraksiyon*), bağlaç kelimeye /-IA/ (~ > /-nA/) şeklinde bağlanarak /-n/ instrumental ekini de pekiştirici olarak alabilmektedir. Ör. *dustlan* [< *dost ile*] (M-351), *tilimnen* [< *tilim ile*] (M-303). Oldukça ilgi çekici bir örnekte, kelime ön sesi olan ünlü düşürülmüştür: krş. *yoxo* (M-274) ~ *yuxu* (M-409). Kelimenin orijinal biçiminin *uyuqu* [> *uyuxu* > *yuxu*] olduğu düşünülürse, birbirine benzeyen hecelerden birincisinin düşürüldüğü anlaşılır. Bu durum bir çeşit hece düşmesi (haplology) olup dildeki en az hareket kanununa uygun şekilde oluşturulmuş bir telaffuz şeklidir. Esasen bir çeşit ünlü düşmesi olan hece düşmesinde, ünlüyle beraber ünsüzlerin de kelimededen çıkarıldığı görülmektedir. Ör. *termençi* [krş. Tt. *değirmenci*] (C-40). Arapça veya Farsça kökenli kelimelerde ünlü ya da hece düşmesine bağlı olarak ünlü uzaması görülebilmektedir: *mârebe* [< *muhabere*] (C-67), *mâlenizde* [< *mahalle*] (M-281).

I.VIII Kontraksiyon (Contraction)

16. Birleşik kelime oluştururken ya da kelimeler birleşik söylenirken yan yana gelen iki ünlünün ya da hecenin kaynaşarak tek ünlü ya da tek hece olarak kullanıldığı şekillere sıklıkla rastlanmaktadır: Ör. *kibik* [< *kibi ök*] (M-440), *seniñ çin* [< *seniñ için*] (C-54), *derdmiken* [< *derd mi iken*] (M-378), *alt'ay* [< *altı ay*] (M-204), *bul'almadım* [< *bula almadım*] (M-8), *qarağaç* [< *qara ağaç*] (C-64).

II. ÜNSÜZLER (CONSONANTS)

17. Şarkılardaki kelimelerde kullanılan ünsüzler şunlardır: /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /ğ/, /ğ/, /h/, /x (= خ), /k/, /q/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/. Bu ünsüzleri çeşitli kategorilerde sınıflandıracak olursak, karşılaşılan şablon şu şekildedir: *Boğumlanma (articulation) yerlerine göre* → Dudak ve diş ünsüzleri = çift dudak ünsüzleri: /b/, /p/, /m/; diş-dudak ünsüzleri: /v/, /f/; diş eti ünsüzleri: /s/, /z/; diş-diş eti ünsüzleri: /d/, /l/, /n/, /r/, /t/; Damak ünsüzleri = sert damak ünsüzleri (*palatal*) – I. ön sert damak: /ç/, /ç/, /ş/, /y/ – II. arka sert damak: /g/, /k/; yumuşak damak ünsüzleri (*velar*) – I. ön yumuşak damak: /ñ/ – II. arka yumuşak damak: /ğ/, /q/; Geniz ünsüzleri = /m/, /n/, /ñ/; Gırtlak ünsüzleri = küçük dil ünsüzleri: /ğ/, /x/; nefes borusu ağzı ünsüzü: /h/; Boğumlanma tarzlarına göre → Sızıcı ünsüzler = /f/, /h/, /l/, /x/, /r/, /s/, /ş/, /v/, /z/; Patlayıcı ünsüzler = /b/, /c/, /ç/, /d/, /g/, /ğ/, /k/, /q/, /p/, /t/. Ayrıca ünsüzler arasında yapılan akıcılık ve katı olma (telaffuz akışı, duyulurluk)

bakımından yapılan tasnifte; /m/, /l/, /n/, /ŋ/, /r/, /y/ *akıcı ünsüzler* olup diğerleri *katı ünsüz* kategorisindedir. Seda (*ötüm, ton [tone]*) alma yahut almama bakımından yapılan tasnifte ise; /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/, /h/, /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /r/, /v/, /y/, /z/ *sedalı*, /ç/, /f/, /h/, /x/, /k/, /q/, /p/, /s/, /ş/ *sedasız*'dır; bkz. *Tablo y*.

Tablo y

ÜNSÜZLER	Sedalı				Sedasız			
	Çift Dudak	Diş-Dudak	Dişeti	Diş-Dişeti*	Çift Dudak	Diş-Dudak	Dişeti	Diş-Dişeti
Dudak ve Diş Ünsüzleri	/b/ /m/	/v/	/z/	/d/ /l/ /n/ /r/	/p/	/f/	/s/	/t/
Damak Ünsüzleri	Sert damak		Yumuşak damak		Sert damak		Yumuşak damak	
	ön	arka	ön	arka	ön	arka	ön	arka
	/c/ /y/	/g/	/ŋ/	/ğ/	/ç/ /ş/	/k/	-	/q/
Geniz Ünsüzleri	/m/ /n/ /ŋ/				-			
Gırtlak Ünsüzleri	Küçükdil		Nefes borusu		Küçükdil		Nefes borusu	
	/ğ/		-		/x/		/h/	
Sızıcı Ünsüzler	/ğ/ /l/ /r/ /v/ /y/ /z/				/f/ /h/ /x/ /s/ /ş/			
Patlayıcı Ünsüzler	/b/ /c/ /d/ /g/ /ğ/				/ç/ /k/ /q/ /p/ /t/			
Akıcı Ünsüzler	/m/ /l/ /n/ /ŋ/ /r/ /y/				-			
Katı Ünsüzler	/b/ /c/ /d/ /g/ /v/ /z/				/ç/ /f/ /h/ /x/ /k/ /p/ /s/ /ş/ /t/			

18. Şarkılarda rastlanan Türkçe söz varlığı içinde, kelime başında kullanılan ünsüzler /b/, /c/, /ç/, /x/, /k/, /q/, /m/, /n/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /y/ olup az miktarda istisnaları olmakla beraber, kelime başında kullanılmayan (Rusça, Arapça, Farsça kökenli ödünç kelimeler hariç) ünsüzler ise /d/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /l/, /ŋ/, /v/, /z/'dir. Kelime sonunda /b/, /c/, /d/, /h/ ünsüzleri bulunmaz, diğer ünsüzler bulunabilir. Kelime içinde, ödünç söz varlığı hariç tutulursa /b/, /c/, /h/ gibi ünsüzlerin bulunmadığı görülür. Kelime başında yan yana iki ünsüz bulunmamakla birlikte, kelime sonunda yan yana iki ünsüz bulunabilir; ancak bu ünsüzlerden birincisi akıcı, ikincisi patlayıcı fonem mahiyetinde olmak durumundadır. Bu kural, istisnaları olmakla beraber umumî bir kaide halinde, kelime içinde yan yana gelen ünsüz çiftleri için de geçerli sayılır.

* /l/ yanboğumlanmalı, /r/ titreyici'dir (krş. Üçok, 2007: 58-65).

Ş Ünsüzlerle ilgili olarak yukarıda hulâsa edilen terminoloji kullanılmak suretiyle; belli bir kural oluşturmak üzere, şarkılarda karşılaşılan ses olayları incelenerek aşağıda sıralanmıştır:

II.I Ünsüz Türemesi (Prothesis)

19. /h/, /i/ ön sesli kelimelerde, ünsüz kategorisinde kabul edilmekle birlikte esasen yarım ünlü ve yarım ünsüz mahiyetinde (*semi-vocal*) bir ses olan /y/'nin, protez mahiyetinde olmak üzere türediği örnekler görülebilmekle beraber (konuyla ilgili kapsamlı inceleme için ayrıca bkz. krş. Tekin, 1975: 51-66), Ör. *yip ügünde karağağaç* [yip ~ ip] (C-64), *yipek poşu buynuında* (M-37) [yipek ~ ipek], *qaldı yırağ yullara* [yırağ ~ iraq] (M-435); istisna kullanımlar olarak tersi şekilde, ön sesteki protez /y/'nin düşürüldüğü az sayıda örneğe de rastlanmaktadır: Krş. *alçax ökse saraylarda* [öksek < yökse < yüksek; krş. *üksek* (C-59)] (C-44). Arapça kökenli kelimelerde Türkçe telaffuza uygun olarak *ayın* (ع) atılmakta, *ayın*'dan önceki uzun ünlü kısaltılabilmekte ve bu ünlüden sonra /y/ veya /h/ sesleri türetilmektedir: *tabiyat* [< tabî'at] (C-87), *sahat* [< sa'at] (C-36).

II.II Sedalılaşıma (Sonorisation)

20. Şarkılarda, gelişmiş ve istisnasız bir kural halinde olmamakla birlikte, sedasız ünsüzlerin; sıracca önceki ya da sonraki ünlünün etkisi, iki ünlü arasında bulunma, sedalı ünsüzün ilerleyici yahut gerileyici asimilasyonu gibi etkenler sebebiyle sedalılaştığı görülebilmektedir (Sedalılaşıma neticesinde oluşan ünsüz değişimleri: /b/ < /p/, /ğ/ ~ /ğ/ < /q/, /g/ ~ /ğ/ < /k/, /c/ < /ç/, /d/ < /t/). Ör. *türlenmege* [< *türlenme-ke*] (M-78), *tübünde* [< *tüp-inde*] (C-3), *eteceğın* [< *etecek-in*] (C-114), *zümbül* [< *sümbül*] (C-117), *azretini* [< *hasret*] (M-207), *kübri* [< *köprüg*] (M-288), *tobuqtan* [< *topuq*] (C-68). Ayrıca bkz. krş. *sedasızlaşma*. Tarihî perspektif içinde bakıldığında, Eski ve Orta Türkçe devirlerinde görüldüğü gibi çoğu çağdaş Türk lehçesinde kelime ön sesinde sedalılaşıma oluşmaksızın sedasız kelime başı ünsüzlerinin (/k-/ , /t-/) hâkim olduğu görülür (Ör. *küz* [< *köz*] “göz”, *kel-* “gel-”, *kir-* “gir-”, *kit-* “git-”, *kün* “gün”, *tal* “dal”, *temir* “demir”, *tol-* “dol-”, *til* “dil” vs. [Hatta Arapça yahut Farsçadan alınma kelimelerde bile kelime başı /d/, /g/, /h/ ünsüzlerinin yerine Türkçe kaideye uygun olarak /t/, /k/, /q/ ünsüzlerinin kullanıldığı görülebilmektedir.]). Oğuz grubu Türk lehçeleri istisnaî özellikler göstermekle birlikte, çağdaş Kıpçak lehçelerinde en eski Türkçe metinlerin mensubu olduğu Eski Türkçe devrinden intikal eden bir fonolojik özellik olarak, sedasız kelime başı ünsüzleri (/k-/ , /t-/) muhafaza edilmektedir. Kelime iç sesinde görülen sedalılaşımda, iki ünlü arasında kalma, önde yahut arkada bulunan ünlünün sedalılaştırma etkisi gibi etmenler sayılsa da sedasız ünlünün sedalılaşımadığı birçok örneğin bulunduğu ayrıca belirtilmelidir. Kelime son sesinde görülen sedalılaşımda ise, kelimeye ilâve edilen ek bünyesindeki ön ses olan ünlünün sedalılaştırıcı etkisi dikkate alınmaktadır. Ör. *eter* [krş. Tt. *eder*] (C-135), *keter* [krş. Tt. *gider*] (C-135), *merekepim* [krş. Tt. *mürekkehim*], *aqa* [krş. Tt. *ağa*] (C-66), *yurtına* [krş. Tt. *yurduna*] (M-236).

II.III Sedasızlaşma (Devoicing)

21. Şarkılarda, gelişmiş ve istisnasız bir kural halinde olmamakla birlikte, sedalı ünsüzlerin; sıracca önceki ya da sonraki ünlünün etkisi, iki ünlü arasında bulunma, sedasız ünsüzün ilerleyici yahut gerileyici asimilasyonu gibi etkenler sebebiyle sedasızlaştığı (ötümsüzleşme,

tonsuzlaşma) görülebilmektedir (Sedasızlaşma neticesinde oluşan ünsüz değişimleri: /p/ < /b/, /q/ < /ğ/, /k/ < /ğ/, /ç/ < /c/, /s/ < /z/, /f/ < /v/, /t/ < /d/). Ö. *çoqtan* [< *çoq-dan*] (M-66), *afstriya* [< *avusturya*] (C-89), *çekken* [< *çek-gen*] (C-105), *qumaşçı* [< *qumaş-cı*] (C-111), *yanaxta* [< *yanaq-da*] (C-120). Yukarıda da belirtildiği gibi, tarihî perspektif içinde bakıldığında, Eski ve Orta Türkçe devirlerinde görüldüğü şekilde çoğu çağdaş Türk lehçesinde kelime ön sesinde sedasız ünsüzler hâkimdir. Kırım Tatarcasında bu temayülün az da olsa istisnaları bulunabilmektedir. Bu örneklerin oluşumu şüphesiz Batı Türkçesinin, özellikle Anadolu Türkçesinin etkisiyle açıklanabilir [Ör. *git-* (C-4), *daş* (C-126), *dal* (M-200)]. Kelime iç sesinde görülen sedasızlaşmada; iki ünlü arasında kalma, önde yahut arkada bulunan ünlünün sedasızlaştırma etkisi gibi etmenler sayılabilir. Şarkılarda, iki ünlü arasında kalan sedasız ünsüzlerin genellikle sedalılıştıktan korunmuş olduğu anlaşılmaktadır (bkz. krş. *sedalılışma*). Kelime son sesinde görülen sedalılıştıktan ise, kelimeye ilâve edilen ek bünyesindeki ön ses olan sedasız ünsüzün asimilasyon etkisi bulunmaktadır.

22. *Sedalılışma* ve *sedasızlaşma* adı verilen ses olaylarının oluşumunda ortak iki neden bulunmaktadır: a. *ünlü etkisi* (sıracca önceki ya da sonraki ünlünün etkisi veya iki ünlü arasında kalma), b. *sedalı/sedasız ünsüzün ilerleyici yahut gerileyici asimilasyonu*. Türk dilinin genel fonolojik yapısının gereği olarak; sedalılıştıktan, sedasız ünsüzden önce ve/ya da sonra gelen ünlünün/ünlülerin sedalılıştırtıcı etkisi; sedasızlaşmada ise, sedalı ünsüzden önceki sedasız ünsüzün ilerleyici benzeşme yoluyla oluşturduğu sedasızlaştırıcı etkiye daha sık rastlanır.

II.IV Ünsüz Değişmeleri (Consonant Mutation)

§ *Dudak ve Diş Ünsüzü Değişmeleri (Labial & Dental Consonant Mutation):*

23. Boğumlanma noktaları birbirine çok yakın bulunan dudak ve diş ünsüzleri arasında düzensiz olarak değişme olabilmektedir. Özellikle, çift dudak ünsüzleri arasında /b/ ~ /m/, /b/ ~ /p/ şeklinde, diş-dudak ve çift dudak ünsüzleri arasında ise /f/ ~ /p/ şeklinde nöbetleşmeler görülebilmektedir. Ö. *piçaq* [< *bıçaq*] (C-83), *pitlenir* [*bitlen-*] (C-84), *pilcân* [< *fincân*] (101), *paydasız* [< *faide*] (C-53), *qarampil* [< *qaranfil*] (C-80), *tufraq* [< *topraq*] (M-131), *yafraq* [< *yapraq* < *yapurğaq*] (M-247), *qaptan* [< *qaftan*] (C-68), *barmaçığın* [krş. Tt. *parmaq*] (C-13), *mağraşy* [krş. Tt. *bağrış-*] (C-59), *muynına* [< *boyun*] (C-35).

§ *Sızıcı ve Patlayıcı Ünsüz Değişmeleri (Spirant & Occlusive Consonant Mutation):*

24. Şarkılarda en sık görülen ses olaylarından biri de patlayıcı ünsüzün sızıcılaşmasıdır. Sızıcılaşmaya örnek olarak en başta *x* < *q* ~ *ğ* değişmesi görülmektedir. Bu değişme en fazla kelime son sesinde rastlanan bir değişmedir. İç seste de zaman zaman görülebilmekte olup sık olmamakla birlikte ön seste de gözlenmektedir. Ö. ön seste: *xaramay* [< *qaramar*] (C-72), *xuynı* [< *qoyını*] (C-72), *xardaş* [< *qarındaş*] (C-77), *xız* [< *qız*] (C-77); iç seste: *tabaxtan* [< *tabaqdan*] (M-331), *axça* [< *aqçe*] (C-23), *aytışxanı* [< *aytışğanı*] (C-32), *axşam* [~ *aqşam*] (C-49), *arxadaşlarğa* [< *arqadaş*] (C-54); son seste: *aytayıx* [< *aytayıq*] (M-304), *barmax* [< *barmaq*; krş. *parmax* (C-21)] (M-365), *çox* [< *çoq*] (C-20), *sandıx* [< *sandıq*] (C-23), *qızıcıx* [< *qızıcıq*] (C-31), *balıx* [< *balıq*] (C-31), *qayıx* [< *qayıq*] (C-46), *uşax* [< *uşaq*] (C-63). Diğer sızıcılaşma mahiyetindeki değişmeler şunlardır: Ö. *ş* < *ç* → *şöl* < *çöl* (C-17); *ğ* < *ğ* → *urğan*

[< *urğan*] (C-47); $h < ğ \rightarrow kâhat$ [< *kağd*; krş. *kiyat* (C-14)] (C-84), $y < g \sim ğ \rightarrow bûlbûl\ dey$ [*bûlbûl deg* (< *teg*)] (M-295), *yavurıñ* [< *ğavur*] (M-151).

25. Sızıcı ünsüzler arasında, /y/ ~ /v/, /v/ < /ğ/, /y/ < /h/ nöbetleşme ve değişmeleri ayrıca gözlenmektedir. Ör. *suviñ* [< *suwun*; krş. Tt. *suyun*; ayr. krş. *suğa* (M-371), *suya* (Tt.)], *yavar* [< *yağar* (< *yağ-*)] (C-74), *qavun* [< *qağun* (< *qağun*)] (M-238), *qayve* [< *qahve*; krş. *qâve* (M-237)] (C-54).

26. Sızıcı ünsüzlerin patlayıcı ünsüzlere dönüştüğü örnekler bulunmaktadır. Özellikle tipik Kıpçak lehçesi özellikleri arasında sayılan kelime ön sesinde $c < y$ değişmesine, /y/'li kullanımlar da yoğun olarak bulunmakla beraber, sıklıkla rastlanmaktadır. Sedalı sert damak ünsüzleri olan /y/ ile /c/ arasında sızıcılık-patlayıcılık ile akıcılık-katılık bakımından bir fark bulunmaktadır. Kuzeybatı Kıpçak lehçeleri kelime ön sesinde Eski Türkçe devresinden bilinen ve aslî sayılabilecek olan /y/ yerine ikincil bir ses olan /c/'yi geliştirmiştir. Ör. *ciber* [< *yiber-*] (C-56), *cılğa* [< *yıl*] (C-60), *cımşah* [< *yımşaq*] (C-64), *çaşamağan* [< *yaşamağan*] (C-72), *cauluğım* [< *yağ*] (C-80), *cetkenner* [yet-] (C-83), *cayan cürüp* [krş. *yadağın yörü-*] (M-311).

Ş Akıcı Ünsüz ve Geniz Ünsüzü Değişmeleri (Liquid & Nasal Consonant Mutation):

27. Şarkılarda akıcı ünsüzler, geniz ünsüzleri arasında değişme olabilmektedir. Özellikle /n/ ünsüzünün akıcı karakterdeki /l/ yahut /m/'ye dönüştüğü, boğumlanma noktalarının /n/'nin boğumlanma noktasına yaklaştırıldığı görülmektedir. Ör. $n < l \rightarrow nezzetli$ [< *lezzetli*] (C-112); $n < m \rightarrow şindi$ [< *şimdi*] (M-36). Geniş zaman/şimdiki zaman ifade eden /-(I)y/ morfeminin de fonolojik gelişiminin $y < r$ akıcı ünsüz değişimi yoluyla oluştuğu belirtilmelidir. Ör. *yulum tükenmiy* [krş. Azer. *tükenmir*]... *sılam küirinmiy* [krş. Azer. *görinmir*] (C-59). Nadiren bir geniz sesi olan /ŋ/'nin yine bir geniz sesi olan akıcı /n/'ye dönüştüğü örnekler vardır: *muna* [< *muña*] (M-101).

II.V Ünsüz Benzeşmesi (Consonant Assimilation)

28. Şarkılarda, iç seste yan yana veya komşu bulunan ve boğumlanma noktaları birbirine yakın iki ünsüz arasında ilerleyici ya da gerileyici olmak üzere benzeşme (*assimilation*) görülebilmektedir. Hatta komşu iki kelimedede bulunan yakın boğumlanma noktalı ünsüzler de benzeşebilmektedir. Ör. *daşinen* [< *daş ilen*] (C-126), *bilmegenner* [< *bilmegenler*] (C-127), *yârnen* [< *yâr ilen*] (M-346), *küzimnen* [< *közim ilen*] (M-303), *mennen* [< *menden*] (M-312), *qazannar* [< *qazanlar*] (M-357), *çaçları* [< *saçları*] (M-362), *menim* [< *meniñ*] (C-63), *inner* [< *inler*] (M-159), *merdimen* [~ *merdiven*] (M-313). Şarkılarda ünsüz benzeşmesi, özellikle akıcı ünsüz grubu içinde görülmekle birlikte, dudak-diş ünsüz grubu içinde ve sızıcı yahut patlayıcı ünsüz grupları içinde de bulunmakta olup genel karakteri itibariyle ilerleyici mahiyettedir. Kelime içinde birbirine yakın veya uzak bulunan, aynı boğumlanma noktasına ya da yakın boğumlanma noktasına sahip olan iki ünsüzden birinin boğumlanma noktasını diğer ünsüzden uzaklaştırmak suretiyle başka ünsüze değişmesi benzeşmezlik (*disassimilation*) olarak bilinir. Bu ses olayı ünsüz benzeşmesinin tersi bir mahiyettedir. Ör. *pilcân* [< *fincân*] (332); görüldüğü üzere, kelime bünyesindeki aynı boğumlanma noktasına sahip olan /n/ seslerinden birincisi bu benzeşmeyi bozmak suretiyle /l/'ye dönüşerek benzeşmezliği oluşturmaktadır.

II.VI Ünsüz Düşmesi (Consonant Elision)

29. Şarkılarda sık rastlanan ses olaylarından birisi olan ünsüz düşmesi, tespit edildiği üzere, üç şekilde değerlendirilmektedir: I. kelime ön sesinde: /h/, /x/ düşmesi (En sık görülen düşmedir) → Ör. *amam* [< *hamam*] (M-254), *oca* [< *xoca* < *xwace*] (M-420), *alâllaştım* [< *halâllaştım*] (M-346), *âlimiz* [< *hâlimiz*] (M-381), *asretim* [< *hasretim*] (M-412), *alqa* [< *halqa*] (M-252), *epsi* [< *hepsi*] (M-299), *angımız* [~ *hangimiz* (< *qangi*)] (M-305); /y/ düşmesi → Ör. *öksek* [~ *yöksek* ~ *yüksek*; krş. *üksek* (C-59)] (C-77); II. kelime iç sesinde: /h/ düşmesi → Ör. *râmet* [< *rahmet*] (C-133); /l/ düşmesi → Ör. *ütirdim* [< *ültirdim*] (M-443); /r/ düşmesi → *seperim* [< *serperim*] (C-59), *cılay* [< *cırlar*] (C-60), *qutulğan* [< *qurtulğan*] (C-46); /y/ düşmesi → *sülensin* [~ *söyle-*] (C-87); III. kelime son sesinde: /g/ /ğ/ /ğ/ düşmesi (Oğuz Türkçesinde görülen tipik bir fonolojik özelliktir) → *sarı* [< *sarığ*] (C-132), *tarı* [< *tarığ*], *canlı* [< *canlığ*] (M-189); /k/ /q/ düşmesi (Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, /+CIK/ ekinin eklendiği kelimenin son sesi düşebilmektedir) → Ör. *küçücükten* [< *küçükcük*] (C-56), *yapracığı* [< *yapracıq*] (M-90), *endeçik* [< *hendekçik*] (C-112); /h/ düşmesi: *qade* [< *qadeh*] (C-78), *kâ* [< *kâh*] (C-86).

II.VII Metatez (Metathesis)

30. Bazı kelimelerde sonra telaffuz edilecek bir ünsüzün boğumlanma yerinin daha öne alınarak telaffuz edilmesi, kelime içinde yan yana ya da komşu bulunan iki ünsüz arasında boğumlanma yerlerinin kolay olandan zor olana doğru sıralanarak yerlerinin değiştirilmesi “metatez” olarak anılan ses olayıdır; Tatar şarkılarında birçok örneğini bulmak mümkündür. Ör. *sikez* [< *sekiz*] (M-348), *külmek* [< *kömlek* (< *könlek*)] (M-270), *mezliç* [< *meçliz* (< *meclis*)] (C-83).

§ Sonuç

I. Kunos tarafından derlenen, bir antoloji şeklinde Z. Kakuk tarafından “Kırım Tatar Şarkıları” başlığı altında toplanan Tatar şarkıları, diyalektolojik karakter bakımından karışık lehçe unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Şarkıların özellikle, fonolojik yapı açısından yapılan incelemede birçok eski ve yeni dil özelliğini bir arada bulundurduğu gözlenmiştir. Bu yönüyle şarkılar, karşılaştırmalı tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri araştırmaları için dikkate değer bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Kakuk’un çalışmasında her ne kadar başlık “Kırım Tatar Şarkıları” olarak belirlenmişse de bu çalışmanın Kırım Tatar şivesiyle başta olmak üzere genel olarak birçok Tatar şivesiyle oluşturulmuş şarkılardan örnekler veren bir antoloji olduğunun ve fonolojik incelemeyi kolaylaştıran fonem işaretlerine dikkat edilmeden Latin harfleriyle dizgilenip yayınladığının altı çizilmelidir.

KAYNAKÇA

- ATALAY, B. (2006) *Kaşgarlı Mahmud Divanü Lugati't-Türk (Cilt IV [Dizin])*, TDK Yayınları: Ankara.
- ABDUVALIYEVA, E. (2004) *Kırım Türkçesinin Ağızlarının Bugünkü Durumu*, AÜ SBE Master Tezi, Ankara.

- BASKI I. A. (1986) "A Crimean Turkic-Tatar Glossary from the 17th Century", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, Tomus XL (1), 107-172.
- CLAUSON, G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford University Press: Oxford.
- DOERFER, G. (1959) "Das Krimtatarische", *PhTF-I*, 369-390.
- DOERFER, G. (1959) "Das Krimosmanische", *PhTF-I*, 272-280.
- KAKUK, Z. (1963) "Poésie populaire tatare recueillie par I. Kunos", *Acta Orientalia Hungarica*, C. XVI, 83-97.
- KAKUK, Z. (1978) "Ignac Kunos' Nachlass in der Orientalischen", *Sammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, Jubilee Volume of the Oriental Collection 1951-1976, 115-126.
- KAKUK, Z. (1987) "Tatarskij material Ignaca Kunosa", *Sovetskaja Tjurkologija*, 53-57.
- KAKUK, Z. (1993) Kırım Tatar Şarkıları (I. Kunos'un derlemeleri), TDK Yayınları: Ankara.
- SAMOYLOVİÇ, A. (1960), "Kırım -Türk Yazı Dilinin Tarihçesi", (Çev. R. Uygun), *TDAY Belleten*, 373-379.
- SEVORTYAN, E. V. (1966) *Krımsko-tatarskiy yazık*, Yazık naradov SSSR: Moskva.
- SEVORTYAN, E. V. (2008) "Kırım Tatarcası", (Çev. M. Aliyeva), *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, X, 329-354.
- ÖNER, M. (1998) *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları: Ankara.
- ÖZKAN, M. (2001) *Türkçenin Ses ve Yazım Özellikleri*, Filiz Kitabevi: İstanbul.
- TEKİN, T. (1994) "Türk Dillerinde Ökseste y- Türemesi", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, 51-66.
- ÜÇOK, N. (2007) *Genel Fonetik (Ana Çizgileri)*, Multilingual Yayınları: İstanbul.